

УДК – 37.046.14:373.51

Н.М. Білоус,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет)

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 5-6 КЛАСАХ ЯК ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

У статті подано матеріал для розвитку зв'язного мовлення учнів за картинами (натюрморт, пейзаж, портрет) українських художників.

Одним із завдань української школи є формування національної самосвідомості учнів, ознайомлення їх з надбанням української культури. Вагомий внесок у його виконання повинні дати заняття з української мови, на яких учні знайомились з творами мистецтва, набували мистецтвознавчих знань, займались художньо-творчою діяльністю. Важливу роль у цьому має відіграти образотворче мистецтво.

Педагогічні аспекти використання живопису, графіки, скульптурних зображень і фотографій на уроках мови обґрунтовані Я.А. Коменським, В.О. Сухомлинським, К.Д. Ушинським, В.С. Гречинською, О.М. Довгою.

Проте й досі цей навчальний і виховний потенціал образотворчого мистецтва використовується недостатньо. Причини різні: це і недостатня підготовка словесників із питань історії та теорії мистецтв, відсутність розроблених методик застосування мистецтв, зважаючи на специфіку і системність їх використання.

З якого жанру живопису краще розпочинати знайомство із прекрасним? Як засвідчує практика – із пейзажу, натюрморту, портрета, бо ці твори відомі учням із початкової школи.

Якими знаннями повинен володіти вчитель-словесник і які засоби використання навчального і виховного потенціалу образотворчого мистецтва повинні застосовуватися на уроках мови, що сприяли б формуванню патріотичних почуттів, духовному, інтелектуальному та естетичному розвитку школярів?

Вчитель-словесник при першій же нагоді має скористатися можливістю відвідування зі своїми вихованцями картинних галерей, виставок картин і скульптур, музеїв образотворчого мистецтва і перетворювати зустріч з оригінальними творами живопису на свято спілкування з їх авторами. У процесі роботи за репродукціями словеснику бажано наголошувати, що оригінал виглядає ще прекрасніше і зберігає таїни творення. Специфіка образотворчого мистецтва спонукає школярів пізнати просторові властивості предметів, їхні форми, конструкції, величини, об'єми.

Мистецтво бути глядачем – важке мистецтво. Воно вимагає від учня широких культурологічних знань, освіченості та естетичного досвіду.

Досвід сприймання картини – це розуміння мови образотворчого мистецтва. П.М. Якобсон у своїй книзі "Психологія художнього сприймання", як приклад важливості розуміння специфіки художніх полотен, наводить такі слова О. Такташвілі: "Навряд чи ви зумієте оцінити твори живопису, якщо будете дивитись на них у темних окулярах" [1: 25].

Для того, щоб "прочитати" картину, треба допомогти учневі "увійти у графічне і живописне полотно" [1: 32].

Безперечно, кожен твір образотворчого мистецтва має декілька пластів інформації, які по-різному відкриваються для дітей, бо реципієнти чекають різного спілкування з картиною.

У 20-30-х роках ХХ ст. К. Валентайн досліджував сприймання реципієнтами живопису і дійшов висновку, що у процесі розгляду картин зустрічаються чотири типи сприймань:

1. Суб'єктивний тип. Сприймання характеризується переживаннями різних емоцій і наявністю живих образів.

2. Об'єктивний тип. Висловлювання стосується композиції картини, групувань предметів, різноманітності зображених деталей, характеру кольору, освітлення і т.д.

3. Асоціативний тип. Думки і переживання, що виникають у зв'язку з картиною, найменше зв'язані з її змістом.

4. Експресивний тип. Учні "вживаються" в картину, у явища природи, зображені на ній.

У 60-х роках психолог В. Ягункова запропонувала інший підхід до сприймання художніх полотен. На її думку, існує тільки два типи сприймання: наочно-образний і словесно-логічний.

У 70-х роках з'явилися думки про те, що реципієнти до кожної живописної картини здатні підходити зі своїми специфічними мірками і від різних художніх одиниць одержувати неоднакову естетичну насолоду.

За Є. Торшиловою і М. Дукаревичем, найважливішими факторами формування будь-якого типу сприймання є ступінь емоційної реактивності дитини і особливості установки її художньої перцепції.

Коли вчитель добре вивчить типи сприймання чи стратегії описів творів образотворчого мистецтва в своїх класах, йому легше буде налагоджувати процес роботи над живописними полотнами.

Виконавши зовнішні умови і залучивши учнів до внутрішньої налаштованості на контакт з твором живопису, можна розпочинати і власне сам процес перцепції. Цей процес є активним і складним. У шкільній практиці можна виділити такі основні його етапи:

1. Первинне враження і осмислення картини, "входження" учня в магічне поле цього твору.

Чи багато часу потрібно для того, щоб виникло перше враження?

М. Волков пише: "Небагато, але у всякому випадку не секунди, а хвилини. Уже тут глядач мимовільно виділить центр композиції, вирізнить яскраві деталі. Просторовий лад пліч-о-пліч з сюжетом, з композицією поведуть його далі у глибини картини" [2: 18].

Добре, коли уже на цій стадії виникають сильні емоції, які стимулюють творчу уяву.

2. Уподібнення. Учень активно вбирає художню образність, виражає емоційне ставлення до героїв твору живопису.

3. Осмислення. Зіставлення. Оцінка.

На цьому етапі учень міркує над тим, що зображено на картині, про що митець розповідає, які почуття художник висловлює. Реципієнт зіставляє те, що було пережито, зі своїм світовідчуттям і світобаченням і приходять до розуміння захованих підтекстів, ідей, задумів.

Тому вчителю, особливо на третьому етапі, треба бути дуже уважним, ретельно стежити за сприйманням і координувати його, часом змінюючи напрям і акценти.

У процесі роботи над сприйманням картини формується творча особистість із внутрішньою потребою мислити, відчувати і говорити мовою мистецтва. Учні також повинні володіти деякими відомостями з теорії живопису. Це вид образотворчого мистецтва, твори якого створюються за допомогою кольорів, що наносяться на будь-яку поверхню (полотно, дерево, папір тощо). Живопис – важливий засіб художнього відображення і тлумачення дійсності. Зорове втілення задуму (теми, сюжету) здійснюється за допомогою композиції, рисунка та кольору. Залежно від призначення живопис є монументальний, декоративний, станковий (іконопис), декоративний, мініатюра. За тематикою живопис поділяється на жанри: побутовий, історичний, батальний, портрет, пейзаж, натюрморт. Техніка живопису (накладання фарб, закріплення на поверхні) різноманітна. Найбільш поширені фарби: олійні, клейові, воскові (енкаустика), темпера. В монументальному живописі застосовують фреску, мозаїку, сграфіто, вітраж, у станковому – олію, акварель, гуаш, пастель.

Етапи роботи над картиною:

1. Сприймання картини.
2. Відомості про жанрову специфіку картини та її автора.
3. Осмислення картини за запитаннями.
4. Робота над тлумачним словником та лексичним матеріалом.
5. Прочитання картини (усно).
6. Виконання творчого завдання за картиною (письмово).

Варто учням 6 класу запропонувати для опису картину С. Васильківського "Козача левада".

С. Васильківський (1854-1917 р.) – видатний пейзажист, автор майже трьох із половиною тисяч картин. Найціннішим у художника є зображення природи. Своїми пейзажами він досяг вершин майстерності і здобув європейське визнання: у Парижі йому надали право виставляти картини поза конкурсом – право, якого паризький Салон удостоював найталановитіших іноземців. "Героями" його картин стають безкраї степові простори, могутній Дніпро, затишні сільські куточки з вишневіми садами, вербами над річкою, тихі українські ночі, таємничі темні озера, задумливі луки, дзеркальна гладь води. Найкращими пейзажами є "Журавлівка" (1880), "Ловлять снігура" (1893), "Напровесні", "Степова річка" (1890).

Учні розглядають картину "Козача левада" і дають відповіді на поставлені запитання і завдання:

1. Які почуття викликала картина?
2. Що б ви сказали про пору року, час, стан природи, відчуття руху?
3. Розкажіть про розташування різних предметів на картині та опишіть усно її ландшафт.
4. Зверніть увагу на колір неба, землі, дерев, води та на відтінки кольорів. Які вони?
5. Порівняйте тло найближчих елементів пейзажу із тлом віддалених.
6. В чому, на вашу думку, майстерність художника?

Далі пропонуємо учням: 1) скласти словник уживаних слів для написання роботи і пояснити їх значення (пейзаж, колорит, масть, левада, колоритний, план, перспектива, лінія горизонту, світлотінь); 2) назвати об'єкти, зображені на картині (левада, джерело, озерце, води, рослинність, трава, кущі, дерева, дуби, ліс, небо, хмари, люди), підібрати до них характерні ознаки, дії, описати за допомогою прислівників способу дії стан природи.

Щоб підвести дітей до розуміння і написання творчої роботи, учитель наголосить ще раз на жанровій специфіці картини – монументальний пейзаж.

Композиційним центром полотна, своєрідною точкою, з якої розпочинається оповідь про красу і велич природи, ключем до розуміння полотна є Віл – невід'ємна складова частина селянського побуту України.

Глибина простору відтворюється в поєднанні з застосуванням прийому "нахиленої землі". Завдяки цьому земна поверхня займає більше половини площі картини, з чітко означеними переднім, середнім і заднім планами. Все зображене на картині – це характерні ознаки України.

Учні можна запропонувати творчі роботи на теми: "Мої роздуми над картиною", "Краса рідного краю", "Одна мить із життя України".

Опис портрета як жанру образотворчого мистецтва можна запропонувати учням у 6 класі. Для прикладу візьмемо автопортрет Т.Г. Шевченка 1840 р.

Знайомлячи учнів із особистістю Т.Г. Шевченка як художника, словесник наголосить, що кількість власних зображень митця важко піддається обліку. Скаже й про те, що чимало автопортретів Шевченка до нас не дійшло, вони відомі лише з листування художника або спогадів його сучасників.

Дослідниця мистецької спадщини Т.Г. Шевченка З.А. Тарахан-Береза стверджує, що художник упродовж свого короткого життя створив близько 60 автопортретів.

Вони охоплюють 21 рік життя поета (перший автопортрет виконаний у 1840 році, а останній – 1861 року).

Шевченкова серія автопортретів – справжнє багатство, своєрідний психологічний самоаналіз, в якому художник передав свій настрій, думки, переживання.

Якщо у вчителя є можливість, то бажано підготувати на заняття вітрину автопортретів митця. Назвати можна по-різному: "Розповідають автопортрети...", "Автопортрети Шевченка", "Таким він був, таким він бачив сам себе", "Сюїта автопортретів генія".

У 1840 р., коли Шевченку виповнилось 26 років, він написав автопортрет. Це яскравий твір романтизму з глибоким психологізмом, тонкістю самоаналізу, вишуканими засобами виразності. Цей ранній автопортрет зберігається у Державному музеї Тараса Григоровича Шевченка у Києві.

Далі вчитель проводить бесіду за картиною:

1. Який емоційний стан виразив Шевченко у своєму портреті?
2. Які риси характеру відображені в автопортреті?
3. Які художні деталі передають внутрішній стан героя картини?
4. Що прагнув підкреслити художник за допомогою світла і тіні?
5. Що відбулося в погляді юнака?
6. Який ефективний прийом використав художник?

Учні складають тлумачний словничок (акварель, портрет, колорит, динамічний, тон, фарби).

Добирають і записують до зошитів означення до таких слів: обличчя, волосся, ніс, губи, брови, очі, погляд, одяг, уста.

Головне в портреті – це обличчя, саме в ньому проявляється внутрішнє життя людини. Тому вся увага на обличчя – округлене, привабливе, зосереджене, без жодної зморшки.

Особливе значення мають очі й губи. У їх виразі ключ до розгадки внутрішнього світу художника.

Очі, сховані у тіні, погляд очей всепроникний, сповнений якогось невисловленого запитання. Замість замріяного споглядання – гостре, насторожене, драматичне вдивляння у життя, в людей. У не по літах серйозному погляді відбилися нелегке його життя: сирітство, повневір'яння, приниження.

Портрет письменника допомагає краще розуміти його творчість, усвідомити пережите, передумане, вистраждане й виболене ним.

Творчі завдання можуть бути такими: колективне складання опису зовнішності за портретом; написати твір-мініатюру про долю молодого художника, твір-роздум про почуття, які викликає картина.

Підготовку до твору за картиною В. Навроцького "Натюрморт" можна дітям запропонувати у 5 класі за такими запитаннями:

1. До якого жанру образотворчого мистецтва належить картина?
2. Що передусім привертає вашу увагу на картині?
3. Якими засобами досягає цього художник?
4. На чому автор акцентує найбільшу увагу?
5. Якою є колірна гама картини?
6. Яке загальне враження від картини?

Наступним етапом роботи є добір лексичного матеріалу.

Зрештою, учні приходять до висновку, що перед ними композиція з найцінніших для життя людини дарів природи: хліб і мед – символ добробуту, квіти – символ краси, прекрасний сонячний букет, вміщений у глечик – щасливе життя, великі золотоголові соняхи – чистота людських бажань, важкі дозрілі колоски пшениці – багатство, яблуко – смак добра, а розмальована тареля, кухонний ніж, різьблена ложка – це всі ті предмети, без яких не може обійтися людина. Все це багатство художник розмістив на чисто вимитому дерев'яному столі в саду на відкритому повітрі.

Творчі завдання можуть бути такого плану: детально описати букет у глечик, написати твір-міркування про дари природи, про людську працю.

Отже, використання образотворчого мистецтва (пейзаж, натюрморт, портрет) на уроках української мови в 5-6 класах дає можливість не тільки підвищити ефективність роботи з розвитку мовлення, наповнити її конкретним змістом, стимулювати добір відповідної лексики, а й сформувати в учнів певні критерії оцінки як окремих творів, так і творчості того чи іншого художника, прилучитися до скарбів живописного мистецтва, розширити свій духовний кругозір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ягункова В.П. Развитие способностей школьников: Сб. статей. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 266 с.
2. Волков Н.Н. Восприятие картины: Пособие для учителя / Под ред. д-ра педнаук И.П. Глинской. – Изд. 2-е, доп. – М.: Просвещение, 1976. – 178 с.
3. Валентайн К. Психология красоты: Результаты экспериментальных исследований / Под ред. проф. Н.Д. Виноградова. – Л., М.: Пучина, 1926.
4. О.М. Довга. Як писати твір: Методичний посібник для вчителів-словесників. – К.: 1995. – 248 с.
5. Ю.П. Нельговський, Д.В. Степовик, Л.Г. Членова. Українське мистецтво (від найдавніших часів до початку ХХ століття). – К.: 1976. – 195 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.03.2005 р.

Белоус Н.Н. Изобразительное искусство на уроках украинского языка в 5-6 классах как средство обогащения духовности учеников.

В статье подан материал для развития связной речи учеников за картинами (натюрморт, портрет, пейзаж) украинских живописцев.

Bilous N.M. Fine Arts at the Ukrainian Language Lessons in 5-6 Forms as a Means of Pupils' Spiritual Culture Enrichment.

The article presevts the material for the development for pupils' connected speech development throught describing pictures (still life, landscape, portrait) of Ukrainian painters.